

УДК 316.344.5

СОЦІАЛЬНИЙ ПРЕСТИЖ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

А.М. Марченко

*Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України
alla_marchenko@list.ru*

Розкрито критерії соціального престижу суб'єктів влади в українському суспільстві. Обґрунтовано, що соціальна влада в Україні зосереджена, насамперед, у політичній сфері. Виокремлено два рівні критеріїв соціального престижу – “особистісний” та “соціальний”. Висловлено припущення, що в сучасному українському суспільстві соціальний престиж суб'єктів влади залежить від переконливої аргументації можливості задоволення нагальних потреб населення.

Ключові слова: соціальний престиж, суб'єкти влади, соціальна влада, критерії престижу влади, дефіцитарність.

Питання довіри та поваги до влади, її авторитету набули особливої актуальності в Україні на початку ХХІ століття. Це пов'язане з низкою суспільно-політичних подій, які супроводжувалися як певними змінами у масовій свідомості, так і нечуваним до цього протистоянням влади “нової” та “старої”. Як у засобах масової інформації, так і у наукових дискусіях з більшим або меншим успіхом подаються найрізноманітніші дані рейтингів симпатій – антипатій, довіри – недовіри до влади тощо. Однак досі не розроблено та не визначено критеріїв набуття владою цих ознак. На нашу думку, найбільш вдалим поняттям, яке характеризує ставлення соціальних суб'єктів до влади, є поняття “соціальний престиж”, яке інтегрує в собі як соціальну довіру, так і повагу та авторитет, загалом характеризуючи суб'єктивну соціальну оцінку значущості та ступеня впливу об'єктів престижу на рівні суспільства чи меншої соціальної спільноти [1, с. 14].

Як відомо, дефіцитарність, або обмеженість, загальнозначущих цінностей є важливою умовою як об'єктивного, та і суб'єктивного визначення місця соціальних суб'єктів у суспільстві [3, с. 21]. Така дефіцитарність є передумовою соціальної нерівності, а доступ до цих благ – певним статусним маркером. Відповідно до цього, можемо говорити про таких соціальних суб'єктів, які не лише мають доступ до дефіцитарних благ, а і можуть впливати на їхній загальний перерозподіл. Саме вони, на нашу думку, є суб'єктами соціальної влади суспільства, а їхній соціальний престиж – предметом розгляду у цій статті. Мета статті – висвітлення критеріїв здобуття суб'єктами соціальної влади престижу та його динаміки в українському суспільстві на початку ХХІ століття.

Зробимо екскурс у наше минуле. Найвищим соціальним престижем у радянський час користувалася так звана партійна номенклатура. Крім цього,

позиціонувався високий символічний капітал інтелігенції, зокрема, вчених. Після розпаду Радянського Союзу більшість соціальних прошарків позбулися свого економічного капіталу та, у більшості випадків пов'язаного з ним, соціального престижу. Зокрема, Ю. Зелікова висуває гіпотезу, що для нового російського “класу забезпечених” соціально престижними та референтними групами виступають західна буржуазія, російські купці та дворяни минулого [2]. Крім цього, соціально привабливим для них виступає стиль життя радянських інтелігентів, про що може свідчити купівля будинків і земель, які у минулому належали Академії наук СРСР.

У Радянському Союзі ідеологічно нав'язували тезу про скромність потреб, а також всебічно демонструвався спосіб життя “радянської людини”. Ресурс соціальної значущості належав робочому класу та партії як його авангарду. Сам концепт успіху та успішності співвідносився з успіхом соціальним, колективним (перемога у Великій Жовтневій революції, у Великій Вітчизняній війні, перевиконання соціалістичних п'ятирічок тощо). Тому й соціальний престиж виступав насамперед як престиж класу. Престижним було належати до робітничого класу чи бути представником інтелігенції, з кола престижності випали та зникли як такі приватні підприємці.

Соціальна влада міфологізувалася завдяки так званому “самовиправданню” окремих соціальних класів. Наприклад, соціальний престиж робочого класу та окремих його представників впливав з його творчої роботи, створення матеріальних благ для радянського народу, більш того, з декларації про його панівну роль у житті суспільства (“суспільства пролетаріїв”). Соціальний престиж інтелігенції впливав з її “служіння”, високої освіти та позиціонування її як окремого інтелектуального прошарку (вчителі, лікарі тощо).

Крім того, пропагувалася орієнтація молоді на досягнення найвищих результатів діяльності у різних сферах виробництва. Соціально престижним було працювати на благо країни, на благо певного соціального прошарку, заради майбутнього. Яскравим прикладом орієнтації на змагання заради першості були так звані “стаханівські рухи”, метою яких виступало надвиробництво благ і послуг. На рівні ідеологічної пропаганди можемо сказати, що молодь готували до “подвигів”, “звершень”, хоча при цьому не забували згадати почесне місце пересічної, “середньої” людини. Соціалістичні змагання охопили більшість соціальних прошарків, однак водночас якість перемог у змаганнях такого гатунку зменшувалася зі зростанням їхньої кількості. Маркерами соціального престижу були кількість грамот, подяк, фото на Дошці пошани.

Представники ж тих верств населення, які справді належали до символічного простору влади та задавали руху всій державній і суспільній системі (так звана партійна номенклатура), залишалися в “тіні” офіційної ідеології, хоча насправді володіли найвищим соціальним, культурним і економічним капіталом. Вони мали реальний, а не ідеологічно сконструйований соціальний престиж. До речі, соціальний престиж влади у широкому її розумінні є явищем, яке досі не вивчене

соціологами. Влада є завжди соціально престижною, і це пов'язано як доступом до всіх означених капіталів, так і привілеями та специфічним стилем життя. Що ж стосується соціального престижу суб'єктів влади, то тут відмітимо парадоксальну ситуацію: під час виборів представницької влади населення віддає за певних кандидатів частку голосів, достатню для їхньої перемоги під час виборів, але водночас апріорі не довіряє їм. Тому чи доречно говорити, що соціальний престиж суб'єктів влади можна звести до довіри до них? На нашу думку, питання виходить за рамки довіри, хоч багато в чому нею зумовлюється. Політичні вибори є міфологізацією дійсності, однак вони й досі сакралізуються – виборці чекають політичного “месію”, який зможе зробити все те, що не вдалося попередникам і тому робить вибір на користь кандидата, якому не довіряє, але який має набір характеристик, достатній для свого обрання.

Хто ж є у нас соціальною владою? Власне кажучи, на це питання можна дати вичерпну відповідь, опираючись на щорічні дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАНУ. За цими даними, у 2006 році більшість населення України вважала, що найбільшу роль в житті українського суспільства відіграють такі соціальні групи: лідери політичних партій (36,9% опитаних, тут і далі дані 2006 року), підприємці, бізнесмени (33,4% респондентів), мафія та злочинний світ (32,9% опитаних) [4, с. 500–501]. Можемо сказати, що соціальна влада в Україні, на думку її населення, репрезентована насамперед українським політикумом, злочинним світом і бізнес-структурами. Більш того, беручи до уваги, що в Україні політика часто є лобіюванням певних економічних преференцій та прикриттям певних економічних структур, констатуємо, що соціальною владою тут є влада політична.

Звісно, соціальна влада, крім політичної, може бути економічною, інформаційною, культурною тощо. Однак через постійний перерозподіл різних видів капіталів усі вони зосереджуються зазвичай навколо певного “ядра”. Володар політичного капіталу вже має економічний капітал, який потім “притягує” до себе культурний і символічний капітали. Усім відома цензура є нічим іншим, як способом впливу влади політичної на владу символічну (у соціальному розумінні). Створений ще у 2006 році перший в Україні музей сучасного мистецтва має красномовну назву: “Центр мистецтва Пінчука” (в оригіналі Pinchuk Art Center) і є символічною конвертацією економічного капіталу людини, близької до політичних кіл. Згадаймо, що у строках будівництва конкуренцію цьому музею склав “Мистецький Арсенал” – так і недобудований заклад сучасного мистецтва, створення якого було ініційоване Президентом України Віктором Ющенком.

Соціальна влада (надалі будемо вживати як синонім політичної з вказаної причини) як така, безумовно, є полем притягнення символічного капіталу, насамперед, соціального престижу. Це зумовлене тим, що, по-перше, масова свідомість завжди покладає на владу безліч надій і сподівань, а по-друге, привілеями та почестями, які завжди супроводжують владу.

Зазначимо, що для здобуття соціального престижу соціальна влада має характеризуватися певними рисами. На нашу думку, їх можна умовно звести до двох рівнів: “особистісного” та “соціального”. До групи “особистісних” складових соціального престижу влади належать ті характеристики, які має містити в собі суб’єкт соціальної влади та які орієнтовані на його соціальне середовище. Якщо така орієнтація на соціальне середовище є ефективною, тобто відомою якомога більшій кількості його членів, відповідає їхнім цінностям і актуальним потребам, то суб’єкт соціальної влади зазнає оцінювання за так званими “соціальними” складовими соціального престижу. Така орієнтація проявляється як у проголошенні мети своєї діяльності, так і у конкретних вчинках.

Два рівні – “особистісний” і “соціальний” виокремлені тому, що ми прагнемо якомога детальніше та повніше розкрити зміст поняття “соціальна влада”. У першому випадку основою є особисті характеристики, а у другому – їхня соціальна оцінка, однак, безумовно, обидва рівні можна було б назвати „соціально орієнтованими”.

Звичайно, не всі з “особистісних” складових, поданих у цій статті, є універсальними для будь-якої соціальної ситуації. У різних випадках один чинник може відігравати різну за своєю значущістю роль. Тим не менше, чим більше складових можна зарахувати до реальних характеристик таких суб’єктів, тим більше у них шансів перейти до іншого рівня – соціальних складових, а також отримати у майбутньому більший соціальний престиж.

Отже, перерахуємо складові обох рівнів створення соціального престижу суб’єктів влади.

Рівень “особистісних” складових:

- 1) харизма;
- 2) висока освіта, інтелект;
- 3) професіоналізм;
- 4) ораторські здібності;
- 5) взаємодія з якомога більшою кількістю членів соціальної групи;
- 6) внесок у розвиток соціальної групи чи суспільства;
- 7) відповідність дій носія престижу нормам і цінностям певної соціальної групи чи суспільства;
- 8) наявність особливих значущих для соціальної групи чи суспільства рис у за даній ситуації.

Під “харизмою” розуміють особливі особисті риси суб’єкта соціальної влади, які сприяють створенню його привабливого іміджу в очах оточення. До “високої освіти, інтелекту” належать усі інтелектуальні та освітні здобутки індивіда (групи). “Професіоналізм” – вміння суб’єкта соціальної влади на достатньо високому рівні виконувати свої професійні обов’язки, тобто результативність застосування своїх професійних знань. “Ораторські здібності” означають його вдалі публічні виступи, вміння подавати інформацію та переконувати у її правильності. Звісно, для того, щоб донести цю інформацію, потрібна “взаємодія

з якомога більшою кількістю членів соціальної групи". Ця взаємодія буде ефективнішою, якщо у суб'єкта соціальної влади вже є позитивний досвід допомоги соціальному середовищу. Саме це мається на увазі, коли йде мова про "внесок у розвиток соціальної групи чи суспільства". Крім того, для здобуття суб'єктом позитивної оцінки з боку групи, до якої він належить, чи суспільства загалом, він має відповідати певним їхнім нормам і цінностям. Загалом суб'єкт соціальної влади для здобуття соціального престижу має проявляти інтерес до потреб більшості прошарків суспільства.

Заданий перелік альтернатив може бути доповнений у зв'язку з конкретною соціальною ситуацією. Саме тому до списку включено такий компонент, як "наявність особливих значущих для соціальної групи чи суспільства рис у заданій ситуації". Передусім, сюди віднесемо чесність і прозорість влади перед суспільством.

Рівень "соціальних" складових:

- 1) знання суб'єкта соціальної влади широкими верствами;
- 2) підтримка масами (довіра);
- 3) компетентність (експертне знання);
- 4) суспільне визнання пріоритету у тій чи іншій галузі;
- 5) повага (репутація);
- 6) підтримка елітами (іншими впливовими суб'єктами);
- 7) високий економічний статус.

До "соціальних" складових соціального престижу суб'єктів влади віднесено низку характеристик, які спрямовані від соціального середовища до суб'єкта соціальної влади. Можна сказати, що певною мірою спостерігається залежність цих характеристик від уже названих, особистісних. "Знання суб'єкта соціальної влади широкими верствами" означає, що взаємодія його з соціальною групою відбулася успішно, чому сприяли, наприклад, "ораторські здібності" чи "харизма". "Підтримка масами" виступає наступним етапом прийняття суб'єкта як соціально вагомого, означає довіру до нього та може бути прямо пов'язана з однією чи всіма переліченими альтернативами. "Компетентність" є за своєю суттю суспільним визнанням "професіоналізму", – це авторитет особи, який може стати логічним результатом "внеску в розвиток соціальної групи чи суспільства". Поряд з цим є інша складова – "суспільне визнання пріоритету у тій чи іншій галузі", яку схематично можна назвати "повагою". Вона знаменує собою визнання певних якостей, характеристик (можливо, тієї ж "компетентності") суб'єкта як кращих порівняно з такими ж характеристиками більшості чи всіх інших суб'єктів.

Наступні три складові відрізняються з-поміж уже названих тим, що вони можуть належати до обох рівнів (хоча ми їх розташували на "соціальному" рівні). З одного боку, вони можуть належати суб'єктові соціальної влади та бути додатковим "плюсом" при загальній його оцінці. З іншого боку, суб'єкт оцінювання, він і суб'єкт соціальної влади, може бути наділений вказаними

характеристиками з боку соціального середовища внаслідок позитивного проходження попереднього, “особистісного” рівня. “Підтримка елітами” є сприяттям суб’єкту соціальної влади впливових соціальних груп, яка може бути результатом його відповідності більшості розглянутих характеристик, а може від них зовсім не залежати (наприклад, успадкована підтримка). До “високого економічного статусу” включаємо можливість економічного впливу на соціальну групу чи суспільство загалом, яка теж може існувати як результат або передумова високої соціальної влади.

Зазначимо, що всі перелічені складові є можливими передумовами виникнення “ореолу” соціального престижу. Чим більша їхня кількість притаманна суб’єкту соціальної влади (чи суб’єкту, який претендує на соціальну владу), тим вищою є ймовірність здобуття ним соціального престижу. Серед “особистісних” чинників ключовим, на нашу думку, є “внесок у розвиток соціальної групи чи суспільства”, який полягає у забезпеченні найбільш нагальних потреб населення, принаймні у переконливих доказах можливості такого забезпечення. “Соціальні” ж чинники можемо розглядати у їхній сукупності, не виокремлюючи найважливішого, хоч і можемо говорити про збільшення символічної цінності поваги, або репутації. Варто лише згадати скандал з репутацією Президента США Біла Клінтона у 90-х роках минулого століття, низку корупційних скандалів, пов’язаних з особами найвищих владних структур у Західній Європі на початку століття нинішнього, зняття з посади Президента Ізраїлю через ще один репутаційний скандал у 2006 році. Крім цього, згадаймо скандали щодо минулого ключових осіб сьогоденного українського політикуму – перебування у в’язниці, підrobка документів про освіту і т.д.

Більш того, зазначимо, що у період будь-яких соціетальних трансформацій соціальний престиж може здобуватися тим суб’єктом політичної влади, який позиціонує себе як відмінний від попереднього за значущими для суспільства критеріями (приклад – події в Україні кінця 2004 року).

За даними щорічних моніторинрів Інституту соціології Національної Академії наук України, рівень довіри населення України до владних структур з 1994 до 2005 року був традиційно низьким. Це стосується не лише владних структур, а й усіх соціальних інститутів загалом. 2005 рік, згідно з даними соціологічного моніторингу, характеризувався збільшенням так званого “кредиту довіри” (тут і далі – дані соціологічного моніторинга ІС НАНУ). Однак доволі швидко цей кредит вичерпується.

У 2005 році зріс рівень довіри до Президента України (повна довіра у 16,5% населення [4, с. 525]), до Уряду України (повна довіра у 7,9% населення [4, с. 526]), та, певним чином, до Верховної Ради України (повна довіра у 4,1% населення [4, с. 525]). В “дефіциті” ж залишалася довіра до органів правосуддя та правопорядку, а також до місцевої влади. Можна загалом сказати, що населення виявляє більший рівень довіри до центральних органів влади, ніж до місцевих. Це пояснюється, насамперед, тим, що саме з центральними органами

влади населення пов'язує свої найбільші сподівання, певним чином їх сакралізує та романтизує. Діяльність же місцевих органів влади, по-перше, спрямована на вирішення локальних питань, по-друге, їхня діяльність перебуває постійно “на виду”, внаслідок чого очевидними стають всі помилки та прорахунки.

Однак уже з 2006 року рівень довіри до більшості органів політичної влади став різко зменшуватися, що, як уже згадувалося, є індикатором загального падіння соціального престижу влади. Незважаючи на наявність більшості рис з означеного нами блоку “суспільних складових”, необхідних для підтримки соціального престижу, можемо говорити про певну деромантизацію та деідеалізацію “нової” влади, яка багато в чому залишилася “старою”. Нагадаємо, що 2005 рік був роком “нових сподівань”, пов'язаних з перемогою “помаранчевої революції” наприкінці 2004 року. Оскільки, як ми вже зазначали, “довіра” насамперед пов'язана з психологічною “вірою”, то зміни у довірі, які відбуваються нині, є прогнозованими, якщо не закономірними. Збільшення прозорості її діяльності не сприяло підвищенню її чесності та загального рівня моральності (див. “наявність особливих значущих для соціальної групи чи суспільства у заданій ситуації рис”), про що свідчать дані моніторингу. Зокрема, Президент В. Ющенко став характеризуватися як “занадто м'який політик”, нерішучий та непослідовний з рівнем повної довіри у 2008 році 3,6% [4, с. 525]. Більш того, у багатьох випадках це призвело до тотальної нетерпимості більшості суб'єктів влади. Вперше за весь час моніторингу в 2008 році зафіксовано, що більше третини громадян України (38,3%) вважають, що в Україні на сьогодні немає політичних лідерів, які можуть ефективно керувати країною. Можемо стверджувати, що у більшості населення України немає чітких об'єктів соціальної довіри у політичній сфері, а тому й низьким є їхній соціальний престиж. У 2008 році 1,5% українців повністю довіряють місцевим органам влади, 19,4% переважно їм довіряють [4, с. 526].

Як можна підняти соціальний престиж влади? Згідно з базовою складовою “особистісного” рівня соціального престижу, для цього треба звернути увагу до вирішення нагальних проблем і забезпечення населення дефіцитарними благами. За так званим індексом самопочуття, для українців характерним є негативний рівень задоволення потреб, тобто велика їхня частина задовольняється частково чи не задовольняється взагалі. Умовно візьмемо за точку відліку дефіцитарності те благо, якого потребують, але не отримують більше половини наших співвітчизників. Проілюструємо нашу відповідь емпіричними даними останнього моніторингу [4, с. 550–566].

Отже, населенню України не вистачає (топ-15 у порядку спадання необхідності):

1) державного захисту від зниження рівня життя – 77,3% (дані 2006 року). Незважаючи на найвищий рівень запиту, дана потреба є більш задоволеною у порівнянні з попередніми роками. На жаль, після 2006 року дане питання у моніторингу не ставилося;

- 2) заощаджень, які б підтримали добробут принаймні впродовж року – 74,7% опитаних;
- 3) порядку в суспільстві – 73,7% опитаних;
- 4) екологічної безпеки – 71,3% респондентів (дані 2006 року);
- 5) дотримання чинних у країні законів – 68,3% опитаних;
- 6) упевненості у власному майбутньому – 64,4% опитаних;
- 7) упевненості в тому, що ситуація в країні поліпшуватиметься – для 62,9% (дані 2006 року);
- 8) дотримання в країні прав людини – 61,2% опитаних (дані 2006 року);
- 9) керівників, здатних керувати державою – 61,0% респондентів (дані 2006 року);
- 10) можливості повноцінно проводити відпустку – для 53,6% опитаних;
- 11) захисту від злочинності – 53,3% (дані 2006 року);
- 12) справедливої оцінки заслуг перед суспільством – для 49,7% опитаних;
- 13) упевненості, що не виникатимуть міжнаціональні конфлікти – 49,0% респондентів;
- 14) можливості харчуватися відповідно до своїх смаків – 48,9%;
- 15) необхідної медичної допомоги – для 48,4% опитаних.

Отже, соціальний престиж влади залежить від багатьох чинників, які у сукупності формують певний міфологізований ореол навколо неї. Під соціальною владою українського суспільства, згідно з настроями населення, розуміють насамперед політичну еліту. Соціальний престиж влади може виражатися як у довірі, так і повазі до неї. Припускаємо, що ключову роль для здобуття соціального престижу влади починає відігравати саме повага. Критеріями соціального престижу суб'єктів влади виступають репутація та забезпечення найбільш нагальних потреб населення, принаймні переконливі докази щодо можливості такого забезпечення. Крім цього, варто зазначити, що у період будь-яких соціетальних трансформацій соціальний престиж може здобуватися тим суб'єктом політичної влади, який позиціонує себе як відмінний від попереднього за значущими для суспільства критеріями. Можемо констатувати, що низький соціальний престиж суб'єктів влади пов'язаний з відсутністю вирішення нею найбільш злободенних питань населення або ж вирішенню їх лише на декларативному рівні (хоч це і сприяє “знанню суб'єкта влади широкими верствами” – див. соціальні складові престижу влади). Різка втрата соціального престижу суб'єктами влади може бути пов'язана як з невідповідністю декларативних і реальних критеріїв соціального престижу, так і з втратою поваги як репутаційного чинника, про що мова йшла раніше.

1. Величко А.М. Функціональні зв'язки поняття “соціальний престиж” у теоретичній соціології // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 2006. – № 24–25. – С. 13–14.

2. Зеликова Ю.А. Стратегии социального производства и воспроизводства нового обеспеченного класса России: западное образование детей // Российское общество на рубеже веков: штрихи к портрету (Отв. ред. И.А. Бутенко). – М.: МОНФ, 2000. – С. 77–104.

3. Новые социальные неравенства / Под ред. С. Макеева. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2006. – 355 с.

4. Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – 656 с.

SOCIAL PRESTIGE OF SUBJECTS OF POWER IN UKRAINIAN SOCIETY

A.M. Marchenko

Academy of Labour and Social Relations, Kyiv

alla_marchenko@list.ru

The aim of the article is to discuss the criteria of social prestige of the subjects of social power in Ukrainian society. It is substantiated that social power in Ukraine is represented mainly by its political sphere. The author has separated two levels of constituent elements of power – a “personal” and a “social” one. It is supposed that social prestige of subjects of power in Ukraine is dependent on its persuasive argumentation to satisfy the essential needs of population.

Key words: social prestige, subjects of power, social power, criteria of prestige of power, deficiency.

СОЦИАЛЬНЫЙ ПРЕСТИЖ СУБЪЕКТОВ ВЛАСТИ В УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

A.M. Марченко

Академия труда и социальных отношений Федерации профсоюзов Украины

alla_marchenko@list.ru

Раскрыты критерии социального престижа субъектов власти в украинском обществе. Обосновано, что социальная власть в Украине сосредотачивается, прежде всего, в политической сфере. Автор выделяет два уровня критериев социального престижа – “личностный” и “социальный”. Выдвинуто предположение, что в современном украинском обществе социальный престиж субъектов власти зависит от убедительной аргументации возможности удовлетворения насущных потребностей населения.

Ключевые слова: социальный престиж, субъекты власти, социальная власть, критерии престижа власти, дефицитарность.

Стаття надійшла до редколегії 05.02.2009 р.

Прийнята до друку 15.04.2009 р.